Slotbeschouwing: de *Rijmbijbel*, balans en perspectief

F.P. van Oostrom

Voor iets dat zich als slotbeschouwing aandient, wordt het navolgende een rijkelijk disparaat verhaal, dat wel van alles aansnijdt maar niets uitdiept, en de regel van de meesterlijke zelfbeperking met voeten treedt. En vooral zal het een verlanglijst zijn, met wensen en suggesties voor verder onderzoek. Want de algemene moraal van het symposium waarvan deze bundel het resultaat is, moet toch wel zijn dat de vakbeoefening de *Rijmbijbel* wel zeer stiefmoederlijk behandeld heeft, zeker gemeten aan het belang ervan in zijn eigen tijd en binnen Maerlants werk. De oproep met zulk onderzoek ernst te maken zal de rode draad in mijn verhaal zijn; en voorzover zoiets dan nog een slotbeschouwing mag heten, is het een slot met open einde.

Om enige geleding in de beschouwingen te brengen, zal ik successievelijk (aspecten van) produktie, immanentie en receptie aan de orde stellen; dit overigens alleen om praktische redenen, niet omdat ik van mening ben dat deze zich theoretisch strikt zouden laten scheiden, laat staan dat zo'n ordening enige rangorde zou kunnen weerspiegelen. Als het om dat laatste gaat, is er eerder reden om het *first things first* te laten gelden voor een andere benadering van Maerlants *Rijmbijbel*, waarmee ik dan ook wil beginnen voor ik tot de zojuist genoemde drieslag kom: de filologische.

Filologie

Met zijn edities heeft de *Rijmbijbel* het niet getroffen. Dit niet alleen omdat zij wetenschappelijk gesproken zwakke zijden hebben, maar ook omdat ze zo weinig gebruiksvriendelijk zijn. Noch de editie-David met zijn gotische letter, noch de editie-Gysseling met zijn hyperdiplomatisch tekstbeeld kunnen nu bepaald uitnodigend voor letterkundig onderzoek worden genoemd. En de connectie met Comestor maakt het er niet beter op: ook de *Historia scholastica* lijdt immers aan editoriale ondervoeding, waardoor bijvoorbeeld onze grondslag voor de vergelijking van Maerlant met zijn voorbeeldtekst filologisch uiterst twijfelachtig is.

* Veel dank ben ik verschuldigd aan drs. Petra Berendrecht (NWO, Pionierprogramma Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen), die bij het *Rijmbijbel*-onderzoek waardevolle steun verleende.

De rijmbijbel van Jacob van Maerlant (Hilversum, Verloren, 1991)

En dan ga ik ervan uit dat wij van Maerlants tekst betrouwbare getuigen bij de hand hebben – hetgeen nog alleszins de vraag is, zeker na de bijdrage van Maaike Mulder. Op de van zoveel pioniersarbeid bekende wijze maakt de editie-David er een potje van, met zijn keuze voor een teksthandschrift dat zeker niet de tekstkritische ereprijs verdient, zijn uiterst selectieve variantenopgave, zijn soms bedrieglijke mengtekst – om niet te spreken van de handschriften en lezingen die David heel niet kende. Wat dat betreft is de editie-Gysseling stellig betrouwbaarder, met een gelukkiger keuze van basishandschrift en een systematische verantwoording van (suggesties tot) emendaties (al valt te betreuren dat niet wordt opgegeven op welke andere handschriften zulke suggesties plegen gebaseerd te zijn).

Wel wil ik in dit verband op iets opmerkelijks wijzen: Gysselings neiging om ten opzichte van zijn basishandschrift tekst in te voegen waar andere handschriften plusverzen bevatten. Waar hij op deze wijze evidente lacunes aanvult (zoals in vs. 1597) kan men Gysseling daarvoor alleen maar dankbaar zijn, maar uit tekstkritisch oogpunt lijkt het beginsel van "hoe meer, hoe beter" toch rijkelijk gevaarlijk. Als voorbeeld wil ik wijzen op de problematiek van vss. 1398-1403. Maerlant vertelt hier hoe het Noachs nageslacht verging. Als eersten waren Chams kinderen voorbestemd over de wereld te heersen (1386-1389); daarna die van Sem (1390-1393), en vervolgens die van Jafet, van wie de Grieken en op hun beurt de Romeinen afstamden (1394-1397). In aansluiting op dit laatste voegt Gysseling, zijn maximaliseringsprincipe getrouw, ten opzichte van zijn teksthandschrift (het oudste) een zestal verzen in die worden ontleend aan het teksthandschrift van de editie-David:

> Alst emmer moeste ghescien.
> Noch mach ment heden daghes sien
> Dat alle die ghelouen in erderike
> Moeten sijn onderdaen den romscen rike.
> Hier na sal men horen die spraken
> Hoe dat si onsen here wraken.

Het is mij nu vooral om de twee laatste verzen te doen (1402-1403). Zijn ze oorspronkelijk of niet? Zou het eerste het geval zijn, dan zouden ze ons kostbaar inzicht geven: kennelijk wist Maerlant al op deze plaats, nog tamelijk aan het begin van zijn *Rijmbijbel*, dat hij meer dan 20.000 verzen verderop en onafhankelijk van Comestor de *Wrake van Jherusalem* zou toevoegen! Als men één Middelnederlandse bewerker voor iets dergelijks kan aanzien, dan is het Maerlant wel, die ook in andere werken blijk geeft van een compositorische adelaarsblik.[1] Naar een eerste

1 Vgl. F.P. van Oostrom, *Lantsloot vander Haghedochte* (Amsterdam enz. 1981) 162-168; W.P. Gerritsen, 'Pollites, Pirrus en Penthiseleye' in: *Spel van zinnen. Album A. van Loey* (Bruxelles 1975) 125-136 en L. Jongen, *Van Achilles tellen langhe* (Deventer 1988), hoofdstuk III. Onder mijn begeleiding bewerkte mevr. Els Sneep een doctoraalscriptie over de kruisverwijzingen in Maerlants *Spiegel historiael;* een artikel over de materie is in voorbereiding.

onderzoek van kruisverwijzingen in de *Rijmbijbel* heeft uitgewezen, wijst ook hier alles erop dat Maerlant zijn vertaal- en bewerkingsarbeid heeft verricht op grond van een tevoren weldoordacht plan, en met een benijdenswaardig overzicht van zowel het reeds behandelde als – wat eens zo bijzonder is – het nog toekomende. Maar nooit betreft het in die laatste gevallen een vooruitwijzing vanuit het eigenlijke *Scolastica*-gedeelte naar de *Wrake*, zodat wat dat betreft de "tussenproloog" bij het begin van deze laatste (vss. 27082-96) de waarheid lijkt te spreken als over een toevoegsel-op-extern-verzoek. Tenzij uiteraard de verzen 1402-03 wel degelijk van Maerlant zijn, en de meerderheid der handschriften, waaronder het oudste, hier een lacune heeft... (Tot nader order ben ik geneigd het erop te houden dat de verzen *niet* oorspronkelijk zijn, en als een soort glos gevloeid zijn uit de pen van een actieve en kennelijk geïnformeerde kopiist-tekstbezorger, wat overigens nog interessant genoeg is.)

Zonder iets op te lossen, illustreert het bovenstaande weer eens hoe cruciaal de tekstkritiek kan zijn voor tekstinterpretatie, en in dit geval voor inzicht in de tekstgenese, die in het geval van Maerlants *Rijmbijbel* – en trouwens ook van andere van diens werken – wel eens heel wat veelbewogener geweest kan zijn dan het kant-en-klare tekstbeeld van onze edities zo zou doen vermoeden. Waarmee we zijn aangeland bij de problematiek van de volgende paragraaf: die van de produktie.

Produktie

Het ontstaan van Maerlants *Rijmbijbel* is wat de tijd betreft nauwelijks problematisch, doch des te meer waar het de ruimte geldt: al (weer) in Vlaanderen of nog in Holland? Hiermee betreden wij het mijnenveld van Maerlants veelbediscussieerde biografie, die in het onderzoek totnutoe zoveel – mijns inziens té veel[2] – aandacht heeft gekregen. Binnen het *Rijmbijbel*-onderzoek is deze biografische fixatie op kleinere schaal zichtbaar in het debat over de moeilijkheden die Maerlant al dan niet met dit dichtwerk zou hebben gekregen, en met wie dan wel, en met welke gevolgen. Een bovenmatig deel van de schaarse publikaties over de *Rijmbijbel* handelt over deze kwestie; niet dat de zaak zonder belang zou zijn, maar gemeten aan onze mogelijkheden om er het fijne van te achterhalen lijkt ze als onderwerp van onderzoek toch weinig perspectief te bieden.

Ook de ogenschijnlijke doorbraak van De Bruin blijkt nu alweer geen echte oplossing te bieden.[3] Bovendien kan betwijfeld worden of de problemen rond de

2 Vgl. F.P. van Oostrom, 'Maerlant tussen Noord en Zuid' (ter perse).

3 Zie C.C. de Bruin, 'De prologen van de Eerste Historiebijbel geplaatst in het raam van hun tijd' in: *The Bible and medieval culture* (Leuven 1979) 190-219, alsmede de kritiek hierop door D. Lambrecht, 'Werd Jacob van Maerlant door de synode veroordeeld?', *Biekorf* 82 (1982) 253-260, en door Van Moolenbroek in deze bundel, p. 30-32.

Rijmbijbel inderdaad zo hoog gerezen zijn als wel verondersteld is (kennelijk al in de Middeleeuwen zelf!), temeer daar relativering van de gewaagdheid van Maerlants werk zeker op zijn plaats lijkt: in de eerste plaats omdat de kerk niet principieel afwijzend stond tegenover bijbelvulgarisering, in de tweede plaats omdat niets in de receptie van de *Rijmbijbel* op enige taboeïsering wijst, en in de derde plaats omdat Maerlant niet de bijbel, maar de *Historia scholastica* verdietste. Anderzijds duidt met name de bekende *Spiegel historiael*-plaats erop dat Maerlant wel enige kritiek te verduren heeft gekregen, maar ik kan mij vooralsnog uitstekend vinden in het interpretatievoorstel dat Van Moolenbroek hierover heeft gedaan, en waarin het niet zozeer de vertaling van de bijbelse geschiedenis, als wel de typologische explicatie van die laatste is geweest die Maerlant op kritiek is komen te staan.

Zoals bekend zijn deze typologieën ten opzichte van Comestor toegevoegd, hetgeen ons brengt op de verhouding van *Rijmbijbel* en *Historia scholastica*. Zo gering als dan de kansen op "biografische" vooruitgang lijken, zo groot lijkt mij de winst die nog te boeken is waar het deze kant van het produktiegerichte *Rijmbijbel*-onderzoek betreft – de bijdrage van Goudriaan smaakt naar veel meer. Opmerkelijk is ook hoe de *Historia scholastica* tegenwoordig in verband gebracht wordt met de Victorijnen, een milieu waarmee meer van Maerlants hoofdbronnen verbonden lijken: Vincentius van Beauvais bijvoorbeeld.[4] Dit versterkt een patroon dat zich al eerder aftekende, en waarin tussen Maerlants hoofdbronnen een duidelijke samenhang lijkt te bestaan, te karakteriseren in termen als aristotelisme, encyclopedisme en vooral: de school (misschien nog specifieker: de kathedraalschool?). Hier ligt naar mijn indruk (en eigen voornemens) voor de komende jaren nog een vruchtbaar onderzoeksterrein: om na te gaan hoe Maerlants mentaliteit schatplichtig is aan het dertiende-eeuwse Latijnse schoolklimaat, waarbij het vele onderzoek dat in recente jaren op laatstgenoemd gebied verricht is een belangrijke steun kan zijn. In hoeverre zijn bijvoorbeeld Maerlants literatuuropvatting en 'hermeneutiek' – tot uitdrukking komend in de omgang met zijn bronnen – gevormd door de school? (Terzijde kan ik niet nalaten op te merken dat ofschoon geen mens nog ooit Maerlants grondige scholing heeft betwijfeld, er evenmin nog ooit een spoor gesignaleerd is van invloed van de *ars poetica* in zijn werk. Wat hier nu van te denken?)

Behalve Comestor heeft Maerlant voor de *Rijmbijbel* nog aanvullende bronnen benut: Vulgaat en *Glossa ordinaria*, Josephus, en – als we Smeets mogen geloven – de *Aurora* van Petrus Riga.[5] Ook hier betreft het een evidente schooltekst, opgedragen aan dezelfde bisschop van Reims als de *Alexandreïs* van Gautier de Chatillon die Maerlant voor zijn *Alexanders geesten* als hoofdbron had. Maar of Maerlant

4 Vgl. W.J. Aerts e.a. ed., *Vincent of Beauvais and Alexander the Great* (Groningen 1986).

5 Zie J.R. Smeets, 'Riga en Van Maerlants *Rijmbijbel*', *Handelingen 28ste Nederlands Filologencongres* (Groningen 1964) 124-127, maar ook de beschouwingen van Goudriaan in deze bundel.

nu zijn typologieën aan de *Aurora* heeft ontleend dan wel uit andere hoek betrok, in elk geval heeft hij zijn bijbelse geschiedenis een 'figuurlijke' dimensie gegeven die Petrus Comestor welbewust buiten beschouwing had gelaten. Zo bezien is de *Rijmbijbel* wel een enigszins hybride werk geworden – maar juist werken die van alles combineren zijn vaak interessant.

Kon Comestor zich wellicht mede de beperking tot het strikt-letterlijke bijbelniveau veroorloven bij de gratie van het feit dat hij zijn *Historia scholastica* wist ingebed in een curriculum dat in volgende stadia het 'andere' niveau van bijbelexegese ampel aan bod zou laten komen, terwijl het voor Maerlant juist zaak was om in één boek min of meer alles bijeen te bieden? Bovendien kwam het stellig in diens kraam te pas om zijn publiek te willen doordringen van het feit dat de geschiedenis naast een letterlijk verloop – de *geesten* – ook nog Gods hand en dus een diepere samenhang verried. (Waarbij men wel moet aantekenen dat deze moraliserende dimensie van de *Rijmbijbel* kwantitatief en kwalitatief toch duidelijk ten achter staat bij de primair-informatieve, en iets dergelijks geldt voor *Spiegel historiael* en *Der naturen bloeme*).

In dit verband treft het mij overigens wel dat Maerlant zijn figuratieve duidingen van bijbelse geschiedenis introduceert zonder nadere explicaties; kennelijk was zijn publiek voldoende vertrouwd met het procédé van het ont-dekken van de bijbelse *heymelichede* om zonder verdere omhaal met de *bediedenis* van feiten en figuren geconfronteerd te kunnen worden. Dankzij de preek en/of de catechisatie, al dan niet gehouden door Maerlant zelf? Want laten we niet vergeten dat, voorzover de gegevens strekken, *Jacob de coster van Maerlant* (zoals de meeste middeleeuwse auteurs) nog wel meer om handen heeft gehad dan het dichterschap-alléén.[6]

En nu we toch hebben gesproken over het referentiekader van het *Rijmbijbel*-publiek (en daarmee vooruitlopen op de receptieparagraaf hierna), wil ik nog stilstaan bij de andere kant van de traditie die aan Maerlants werk voorafgaat: niet die van zijn Latijnse bronnen, maar die van de pre-Maerlantiaanse Middelnederlandse bijbelteksten. De mogelijke plaats van het *Luikse diatessaron/Limburgse leven van Jezus* in dit kader is zoals men weet omstreden; vooralsnog ben ik geneigd om met C.C. de Bruin de posterioriteit van deze tekst voor het meest waarschijnlijk te houden.[7] Duidelijk anders ligt dit met een ander werk, dat zelden of nooit in relatie tot de *Rijmbijbel* genoemd wordt, maar wel in verband staat met een ander werk van Maerlant, namelijk diens *Graal-Merlijn*, waarin hij polemiseert tegen *een dichte van Onses Heren wrake*, gemaakt (in Maerlants ogen: bijeengeknoeid) door *een pape in Vlaenderlant*. Geheel overeenkomstig Maerlants wens is deze Middelneder-

6 Vgl. F.P. van Oostrom, 'Hoe snel dichtten middeleeuwse dichters?', *Literatuur* 1 (1984) 327-335. In dit verband blijft de hypothese van Maerlants onderwijzerschap, al dan niet voor Floris v en diens omgeving, uiterst verleidelijk. Vgl. F.P. van Oostrom, 'Maerlant tussen Noord en Zuid' (ter perse).

7 Zie C.C. de Bruin, 'De *Rijmbijbel* van Jacob van Maerlant en het *Luikse Diatessaron* in hun onderlinge verhouding' in: *Miscellanea neerlandica* (3 dln.; Leuven 1987) II, 3-17.

landse tekst inmiddels van de aardbodem verdwenen, maar we gaan waarschijnlijk niet te ver als we erin een verloren vertaling/bewerking vermoeden van de Oudfranse *Vengeance Nostre Seigneor*. Dit is weer echt zo'n werk dat Maerlants weerzin tegen de Franse literatuur kan hebben gevoed; ik vraag me zelfs af of het niet juist in de periode van de *Graal-Merlijn* was dat deze weerzin groeide: in de voorafgaande *Alexanders geesten* beroert Maerlant de anti-Franse snaar nog in het geheel niet, en verwijst hij vrijelijk naar allerlei helden uit het Franse epische complex. Maar hoe dan ook: de *Vengeance Nostre Seigneor* – waarvoor de benaming apocrief nog haast te vleiend is – dankte zoal niet zijn ontstaan, dan toch zijn populariteit aan de ridderlijke cultuur, waarin moord, en dus ook de Godsmoord, nu eenmaal wraak vereist. In de *Vengeance* werden zulke ridders op hun wenken bediend, hetgeen karakteristiek lijkt voor de vroege volkstalige 'Jezusreceptie', die – getuige ook werken als *Heliand* en *Van den levene Ons Heren* – een sterk martiale inslag heeft. Men moet in deze tijden en milieus in Christus minstens zoveel de leider als de lijder hebben willen zien.

Als dit inderdaad het achterdoek was waartegen Maerlants *Rijmbijbel* het licht zag, dan mogen we in de toevoeging-op-verzoek van de *Wrake* misschien nog iets zien doorschemeren van dat oude, krijgshaftige sentiment bij zijn publiek.[8] Bovendien geldt dan voor *Rijmbijbel* en *Wrake* gezamenlijk dat hun verhouding ten opzichte van de voorafgaande literatuur parallel is aan die van andere werken van Maerlant ten opzichte van hún voorgangers: met zijn werk pretendeert Maerlant het referentiekader van zijn publiek op te schonen, het te zuiveren van legendarische (vaak Franse) invloeden, om er de waarheid uit betrouwbare, Latijnse bronnen voor in de plaats te stellen. En die waarheid is dan eerst en vooral de historische waarheid van de juiste feiten. Zo bezien is de keuze van Maerlants hoofdbron extra begrijpelijk: juist de *Historia scholastica* had die feitelijke waarheid te bieden. In de wijze waarop Maerlant deze vervolgens heeft bewerkt, treedt (zoals ook Goudriaan laat zien) juist die zorg voor de correcte informatie extra aan de dag. Daarmee koos Maerlant allerminst de weg van de minste weerstand, gegeven de soms problematische bronnen, die niet zelden hun lacunes hadden dan wel slecht met elkaar te rijmen vielen – waarbij ik dat laatste ook letterlijk bedoel: want hoe berijm je ingewikkelde jaartallen en eigennamen? Hetgeen ons brengt op immanente kanten van de *Rijmbijbel*.

8 In dit licht luiden afwijkende formuleringen in de proloog van de eigenlijke *Rijmbijbel* veelbetekenend anders: *dat leget in minen moet* (vs. 8) en *Scolastica willic ontbinden* (vs. 21) wekken de indruk dat dit gedeelte veel meer Maerlants eigen keuze is dan de *Wrake*, die hij op aandrang van zijn *goede vrient* toevoegt omdat het *hoves no recht* zou zijn *ontseidict hem nu ende echt dat hi wilde ende ic vermochte*.

Immanentie

Gemeten aan hoe schimmig de produktiezijde van de *Rijmbijbel* bij gebrek aan harde gegevens feitelijk is (evenals een deel van de receptiezijde trouwens, waarover aanstonds) mag het eens te meer verwonderlijk heten hoe weinig de tekst zelf – die we toch concreet in handen hebben – tot voorwerp is gemaakt van wetenschappelijk onderzoek. Deze paradox geldt overigens niet alleen de *Rijmbijbel*, maar heel veel Middelnederlandse werken: slechts zelden zijn de monumentale edities gevolgd door grote studies van de teksten, en ook de glorietijd van de autonomiebewegingen heeft hier maar weinig aan kunnen verhelpen, en eigenlijk alleen geleid tot enkele artikelen over Middelnederlandse romanstructuren. Het laatste mag typerend heten: de Middelnederlandse ridderroman is nog het meest aan de moderne, complexe fictie verwant; geen mens voelt zich geroepen om een zo 'literaire' benaderingswijze op Maerlant toe te passen, behalve dan – het is alweer typerend – op de *Torec*.[9]

En toch: er zou zoveel te doen zijn! Neem nu alleen al Maerlants stijl. Behoudens enkele bladzijden in het proefschrift van Te Winkel, is hierover nauwelijks meer inkt gevloeid dan dat van algemeenheden, zoals dat Maerlant zijn werk vervat in het register van de ridderroman, teneinde zich niet te vervreemden van de stijl waarmee zijn gehoor vertrouwd was. Ook ikzelf heb deze opvatting verkondigd, en heb daarbij het goede gezelschap gekregen van Jongen en Van Herwaarden – maar vraag me inmiddels toch af of deze voorstelling wel geheel de juiste is.[10] Natuurlijk heeft Maerlant de dikwijls geleerde, retorische stijl van zijn Latijnse bronnen in zijn bewerking toegebogen naar het register van de volkstaal – maar of hij daarmee nu meteen is uitgekomen op de stijl der ridderepiek? Zou men niet veeleer moeten zeggen dat, voor de begrippen van de dertiende-eeuwse Middelnederlandse letterkunde, Maerlant wel degelijk een soort van *poeta doctus* was, natuurlijk niet in vergelijking met Statius, maar wel met, pakweg, de *Roman van Walewein*? Ik geef het als suggestie voor verder onderzoek.

En wie meent dat dit als uitgangspunt voor stijldescriptie veel te vaag is en dat een dergelijk onderzoek er goed aan doet concreter te beginnen, kan ik wel gelijk geven, en wil ik op het 'microniveau' van de *Rijmbijbel* wijzen op een aantal stijlfacetten – echt niet meer dan een greep uit vele – die allerminst zo vanzelfsprekend zijn dat ze geen onderzoek zouden verdienen. Zo is daar bijvoorbeeld – ook Goudriaan heeft erop gewezen – het gebruik van etymologieën dat Maerlant maakt

9 Vgl. J. Koekman: '*Torec*, een vorstelijk verhaal; zinvolle verbanden in een complexe tekst', *NTg* 81 (1988) 111-124.

10 Vgl. F.P. van Oostrom, 'Jacob van Maerlant: een herwaardering', *Literatuur* 2 (1985) 190-197; L. Jongen, *Achilles* (zie n. 1) hoofdstuk II; J. van Herwaarden, 'Maerlants *Rijmbijbel*: wat kan een mediëvist ervaren als hij de nieuwe teksteditie leest?', *Jaarboek van de Stichting Instituut voor Nederlandse Lexicologie* 1983 (Leiden 1985) 63.

(primair natuurlijk niet een stijl- maar een denkvorm, als sleutel tot wereldbegrip[11]), en die gedeeltelijk uit zijn Latijnse bronnen zijn getransponeerd, maar deels ook door hem speciaal voor het Middelnederlands ontworpen zijn. Het fraaie rapprochement van *werelt-werrelt* uit de proloog van *Spiegel historiael* is daarvan de bekendste; minder bekend is dat hierop al in de *Rijmbijbel* wordt gepreludeerd met het rijm *werelt – dwerelt* van vs. 2612-2613. Een andere sleutel tot wereldbegrip vormen voor Maerlant de getallen, en ook de manier waarop hij hiermee omspringt lijkt mij nadere aandacht waard. Ze moeten hem veel hoofdbrekens hebben gekost; alleen al omdat romeinse cijfers, zoals ook Maerlant ongetwijfeld wist, in het proces van teksttransport tot ware stofnesten van corruptie kunnen worden. Herhaaldelijk zien we Maerlant worstelen met reconstructie van het juiste aantal, of tot zijn spijt bekennen dat hij wat dit betreft juist niet het naadje van de kous weet: aangaande bijvoorbeeld leeftijden, dateringen, tijdsruimten en dergelijke.[12] Bij alle problemen die het opriep was er Maerlant kennelijk veel aan gelegen op dit punt precies te zijn, en ik vind dit een heel interessante kwestie, zowel 'geesteshistorisch' als stilistisch: want al die exacte getallen moesten ook nog eens in een rijmend versverband (*vraie rime* (vs. 18, 26, 16082), bijna een contradictio in terminis!) worden gevoegd. Het lijkt of Maerlant hiervoor als foefje een soort van ontbinden-in-factoren achter de hand heeft, hetgeen dan leidt tot vernuftige verzen als het volgende zestal (vs. 2159-2164):

Dat rike stont .mccc. iaer
Ende .li. weet vor waer
Coninghe had sie .xxx. ende achte
Gheboren van hare gheslachte.
Ysmahel was in desen leuene
.C. ende .xxx. ende zeuene

Onderzoek naar de wijze waarop Maerlant, in de *Rijmbijbel* en elders, getallen tot *vraie rime* weet te smeden – en voor de soms abstruse eigennamen geldt iets dergelijks – kan ons de ogen openen voor de technische kanten van zijn literaire vakmanschap, waarvoor Gerritsen bij herhaling zo terecht een lans gebroken heeft.[13] Over Maeerlants stijl is totnutoe vooral gezegd wat deze *niet* is (hoog-retorisch namelijk); het wordt tijd dat wij eens beter nagaan wat die 230.000 verzen wèl zijn.[14]

11 Vgl. de bijdragen van achtereenvolgens K. Grubmüller, W. Haubrichs, G. Schleusener-Eichholz, U. Ruberg en W. Sanders aan *Verbum et signum. Beiträge zur mediävistischen Bedeutungsforschung* (München 1975) dl. 1.

12 Zie bijv. vss. 4102-4103, 4741-4742, 7026, 8229-8230, 17162-17163, 23760-23761.

13 Zie zijn in n. 1 genoemde artikel, en ook zijn 'Geschiedverhaal of schetskaart?', *NTg* 68 (1975) met name p. 100.

14 Zoals in het algemeen de Middelnederlandse literatuurtaal nog heel wat stilistische descriptie kan gebruiken; vgl. F.P. van Oostrom, 'Voortgang of vooruitgang in de studie van de Middelnederlandse letterkunde?', in *De studie van de Middelnederlandse letterkunde* (Hilversum 1989) 243-263 en 'An outsider's view' (ter perse). Een duidelijke stap in de goede richting is W. Kuiper: *Die ridder metten witten scilde* (Amsterdam 1989) hoofdstuk III.

En behalve verzen, hebben ook passages zo hun eigen stijl. Lezend in de *Rijmbijbel*, ontkomt men niet aan de indruk dat sommige delen van de bijbelse geschiedenis veel meer dan andere Maerlants aandacht en engagement hebben genoten. Via een globale vergelijking met Comestor zou dit waarschijnlijk beter kunnen worden nagegaan, omdat vermoedelijk zou blijken dat bijvoorbeeld het patroon van Maerlants bekortingen zeer ongelijk over de tekst verdeeld is.[15] Maar ook bij ontstentenis van dergelijk onderzoek lijkt het niet te gewaagd om in de *Rijmbijbel* twee gedeelten aan te wijzen die, alleen al vanuit de Middelnederlandse tekst bezien, een bijzondere betrokkenheid van Maerlant lijken te verraden: het verhaal van Tobias en het boek Koningen.

In het Tobiasgedeelte (vanaf vs. 15103, veelbetekenend genoeg voorafgegaan door een soort eigen proloog) treft onder andere de uitvoerigheid waarmee Maerlant de gedragsregels weergeeft die de oude Tobias zijn gelijknamige zoon verstrekt (vs. 15406-15466). De *Rijmbijbel* doet dit zonder expliciet te moraliseren, maar tussen de regels door vermoedt men toch dat juist dit bijbelgedeelte, over de jonge deugdheld (zoon van een al even rechtschapen vader) die pas na bewezen eer aan God en aan zijn voorouders met zijn vrouw het bed wil delen en om zijn godsvrucht wordt beloond, behalve de historicus ook de pedagoog in Maerlant heeft geboeid. En als hij heeft beschreven hoe zijn held gestorven is, knoopt hij hieraan ter afsluiting – en onafhankelijk van Comestor! – een expliciete moralisatie vast die er geen twijfel over laat bestaan hoe waardevol hij juist het levensverhaal van Tobias voor zijn publiek vond.[16]

Zo proeft men ook in het boek Koningen dat dit voor Maerlant (en zijn publiek?) de kroon zet op de oudtestamentische geschiedenis. Hier doet de vertelstijl bepaald episch aan (als men zo'n impressionistische karakteristiek voorlopig voor lief wil nemen), en als Maerlant in de *Rijmbijbel* vooruit- en terugverwijst is het opvallend vaak juist naar het boek Koningen, het enige dat ook stelselmatig van een expliciete 'titelbeschrijving' wordt voorzien: *alsmen hord in der coninghe boec ghescreven*, *als in der coninghe boec steet*, etcetera.[17] Nu zou het uiteraard dwaas zijn om Maerlants aandacht voor de oudtestamentische koningsgeschiedenis te overdrijven: men zal lang kunnen zoeken naar een (middeleeuwse) bijbelversie die van *Koningen* geen werk maakt. Maar daarmee is Maerlants zorg voor (Tobias en) Koningen nog niet zonder betekenis, te minder als men ziet dat in het Brusselse hand-

15 Noot bij de correctie: inmiddels is hierover ter perse P. Berendrecht, 'Maerlants *Scolastica* (c.q. *Rijmbijbel*) in relatie tot zijn directe bron. Een verkenning'. Het artikel vormt een complement voor de bijdragen van Goudriaan en schrijver dezes aan de onderhavige bundel.

16 Zie vss. 16031-16062. In de publieksaanspreking van het eerste vers lopen de handschriften pikant uiteen: heeft de editie-David (vs. 16048) conform de meeste handschriften *ghi rijcste ende ghi meeste*, het corpus-Gysseling leest met het oudste handschrift *ghi ionxte ende ghi meeste*. Mogelijk houdt dit nog verband met de kwestie van Maerlants dikwijls jeugdige (primaire) publiek, besproken in F.P. van Oostrom, 'Lezen, leren en luisteren in klooster, stad en hof. Kinderboeken in de Middeleeuwen?', in *De hele Bibelebontse berg* (Amsterdam 1989) 15-40, speciaal 22-23.

17 Zie de hier geciteerde verzen 15221 en 18137, en verder o.a. 15195, 23768, 25535, 30794, 31374, 31428.

schrift van de *Rijmbijbel* juist rond Tobias veel miniaturen staan, en het boek Koningen als enige vereerd wordt met een eigen frontispice.[18] Op zijn minst lijkt dit te stroken met Maerlants eigen interpretatie van de bijbelse geschiedenis, en misschien gaat zo'n 'miniaturenprogamma' zelfs terug op het dedicatie-handschrift van de *Rijmbijbel*. In elk geval lijken tekst én miniaturen een bijzondere belangstelling te verraden voor de bijbelse geschiedenis als vorstelijke strijd, getuige de aandacht voor *Koningen*, voor *Maccabeeën*,[19] en natuurlijk ook de toegevoegde *Wrake*. Nu schreef Maerlant deze laatste krijgsgeschiedenis, zoals gezegd, eerst en vooral op instigatie van publiekszijde – waarmee het hoog tijd is geworden ons van deze cruciale dimensie van de *Rijmbijbel* rekenschap te geven.

Receptie

Voor zijn eerste publiek was Maerlants *Rijmbijbel* stellig stevige kost. Maerlant zelf moet zich hiervan terdege bewust geweest zijn, en bereidt zijn lezers al in de proloog erop voor dat zij het niet cadeau zullen krijgen: weliswaar zal de inhoud kostelijk zijn, maar om die te smaken zal men stevig moeten doorbijten, net als bij een noot (vs. 37-56; een vergelijking die in een wereld zonder notekrakers eens zo sprekend geweest zal zijn). Door middel van zijn bewerkingstechniek heeft Maerlant getracht de moeilijkheidsgraad van zijn werk zo goed mogelijk binnen de perken te houden. In de eerste plaats door ten opzichte van Comestor flink te bekorten, want de lengte van de tekst naderde duidelijk een kritische grens: net zoals de noot een bitter vlies heeft, kent ook *deze geste* zijn *bittereit* omdat *die vroetste ende die meeste van lancheit dit ghegronden cume* (vs. 43-45).

Bovendien heeft Maerlant, al bewerkend, zijn bijbeltekst meer nog dan Comestor toegespitst op de verhalende gedeelten in de geschiedenis, en in de beschrijvende passages extra beknoptheid betracht. Soms is het alsof een zekere opgeluchtheid doorklinkt in de woorden waarmee hij na een beschrijvende beschouwing de hoofdlijn van zijn geschiedverhaal weer opneemt: *ter ystorien willic gaen* (5218), *nu willic an die geeste keren* (8577), en dergelijke meer. Met termen als *geeste* en *historie* duidt Maerlant dus niet zozeer de *Rijmbijbel* in toto aan, maar de verhalende lijn binnen dit werk, die voor hem voorop staat. Men krijgt duidelijk de indruk dat juist de informatief-descriptieve gedeelten het publiek zwaar op de maag lagen (snel verveling opwekten?); het zal geen toeval zijn dat Maerlant nergens zoveel

18 Zie de beschrijving van de miniaturen in C. Gaspar en F. Lyna, *Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Royale de Belgique* (herdr. Bruxelles 1984) I, 168-172.

19 Vgl. J. Dunbabin, 'The Maccabees as exemplars in the tenth and eleventh centuries' in: *The Bible in the medieval world* (Oxford 1985) 31-43, en denk ook aan de proloog van het tweede boek van de *Slag van Woeringen* van Jan van Heelu: *Der edelre maccabeesche yeeste, Dats die hogheste ende die meeste Die men van ridderscap mach tellen.*

brevitas-formules gebruikt en de lezer tot attentie aanspoort als in de uiterst gedetailleerde beschrijving van de tempel.[20] We mogen overigens vermoeden dat zulke beschrijvende passages niet alleen voor Maerlants publiek een probleem vormden, maar ook voor de auteur zelf: want terwijl hij voor een dialoog of een gevecht kon putten uit het welvoorziene idiomatisch arsenaal van de epiek, stond hij bij, bijvoorbeeld, architectuurbeschrijvingen voor de moeilijke taak Middelnederlandse equivalenten te vinden (vaak: te bedenken!)[21] voor de meest uitheemse steen- en houtsoorten. Vandaar dat het al met al vermoedelijk het tegendeel van loze topos is als Maerlant bij zijn beschrijving van het tabernakel opmerkt (vs. 5216-5217) dat hij kortheid zal betrachten om dat *leec volc soud qualic verstaen*, maar ook omdat *Het ware mi pijnlic te bedrivene* – en dat laatste wilde in zijn geval wat zeggen.

Door de toespitsing op de bijbel-als-verhaal treft eens te meer hoe elementair Maerlants bijbelversie feitelijk is. Voor de impliciete lezer lijkt de *Rijmbijbel* vaak een eerste kennismaking met de bijbelse geschiedenis te willen bieden. Dit geldt vooral voor het oudtestamentische gedeelte, waar niet veel meer bekend verondersteld wordt dan het verhaal van Adam en Eva en enkele hoofdfiguren uit de latere boeken; maar in het Nieuwe Testament ligt de zaak niet wezenlijk anders, en lijkt Maerlant er weliswaar van uit te gaan dat zijn publiek op de hoogte is van de hoofdmomenten uit Jezus' leven, maar voor het overige nog van weinig weet. In dit opzicht is het bijvoorbeeld typerend dat terwijl de parabelen bij Comestor steevast kort worden afgedaan, Maerlant ze telkens in extenso navertelt.[22]

Nu is het natuurlijk oppassen geblazen met een dergelijke redenering, want men zou zich kunnen voorstellen dat de functie van de *Rijmbijbel* niet anders was dan die van veel complete bijbels heden ten dage: boeken waarin het publiek de overbekende materie nogmaals van alfa tot omega kan lezen. Maar als de aan Maerlants werk voorafgaande Middelnederlandse bijbeltraditie inderdaad ongeveer de inhoud had die ik hierboven schetste – en preek en catechese in de volkstaal nog in de kinderschoenen stonden – dan is wel degelijk het vermoeden gerechtvaardigd dat de *Rijmbijbel* voor het primaire publiek een grote nieuw(s)waarde vertegenwoordigde.

Maar wat was dit primaire publiek nu eigenlijk? In de bijdrage van Ada Postma wordt een lans gebroken voor de mogelijkheid van Franciscanen. Dit standpunt is in meer dan één opzicht heilzaam: in de eerste plaats omdat het de zaak eens van de minder voordehandliggende zijde beziet, in de tweede plaats omdat het –

20 Zie o.a. vs. 11294–11299, 11477, 11509, 11631, 11663-11664, 11675, 11692-11699. Vergelijkbare passages: 4715-4720, 4881-4890, 5214-5218, 13960.

21 Een probleem dat nog sterker klemde bij *Der naturen bloeme*. Ook de rol van Maerlant als Middelnederlandse woordensmid wacht nog op deugdelijke beschrijving.

22 Vgl. ook de aantekeningen in de editie-David, dl. II, 468, 502, 537, 540. Voor de moderne beschouwer staat hiermee in curieus contrast dat Maerlant juist een grote vertrouwdheid lijkt te veronderstellen met heiligen en hún geschiedenis: zie bijv. vs. 3222, 21432, 23486, 23999. Verliep de kerstening van zijn publiek meer via *vitae* dan via de Vulgaat?

met alle respect – ook toont hoe speculatief en wankel dergelijke reconstructies van Maerlants geïntendeerde publiek zijn. Ten dele is die speculativiteit iets waarmee het receptie-onderzoek zal moeten leren leven, waar het nu eenmaal woekeren moet met een eeuwig tekort aan harde feiten. Maar anderzijds zal het misschien mogelijk zijn om bij verfijning van de argumentatie, en vooral bij striktere onderscheiding tussen auteurs- en publieksniveau, een hogere graad van waarschijnlijkheid aan onze publiekshypothesen te verbinden – vooral als we er bovendien in slagen onze maar al te menselijke neiging tot pure 'zoeklichtredeneringen' – waarbij alleen gegevens worden uitgelicht die passen in de uitgangshypothese – in te dammen.

In het besef dat het nu volgende op zijn minst het laatste voornemen met voeten treedt, waag ik het erop voorlopig met mevr. Postma van mening te verschillen, en voor de *Rijmbijbel* een primair geïntendeerd publiek van aristocratische leken voor het meest waarschijnlijke te houden. De argumentatie moet hier noodgedwongen kort zijn, maar berust zowel op tekstinterne als contextuele overwegingen. Wat de eerste betreft kwam reeds aan de orde hoe sterk Maerlants *Rijmbijbel* doortrokken is van ridderlijk sentiment, waarbij alleen al de toevoeging van de *Wrake* – of hecht ik hier teveel betekenis aan? – erop wijst dat dit juist sterk gevoed is van publiekszijde. De contextuele argumenten betreffen zowel de receptie-situatie van vergelijkbare vertalingen van Comestors *Historia scholastica* – waarover aanstonds meer – als die van Maerlants overige werken. Nu kunnen we met die laatste redeneertrant niet voorzichtig genoeg zijn, omdat hier een levensgroot gevaar dreigt van een gigantische cirkelredenering, of van een kaartenhuis waarvan niet eens de eerste verdieping draagkracht heeft. Maar toch houd ik het erop dat binnen Maerlants werk *Sinte Franciscus leven* de relatieve uitzondering vormt, en de *Rijmbijbel* veel dichter dan bij dit laatste werk aansluit bij *Alexanders geesten*, *Historie van Troyen* en, vooral, de *Spiegel historiael*. De hele strekking (van informatief geschiedverhaal ter wereldoriëntatie en met de educatieve ondertoon van vorstenspiegel) wijst mijns inziens op dit laatste, alsook de overleveringsgeschiedenis, die zich voor beide werken zeer verwant laat aanzien.

Maar welbeschouwd is ook dit laatste nog niet meer dan boude speculatie. Want terwijl de overlevering van *Spiegel historiael* tenminste voorwerp is van (dissertatie-) onderzoek, moet voor de *Rijmbijbel* op dit gebied vrijwel al het werk nog worden gedaan. Ook los van de primaire publiekskwestie is het interessant genoeg, omdat het bijvoorbeeld licht zou kunnen werpen op de vraag hoe Maerlants publiek(en) eigenlijk met de tekst placht(en) om te gaan. In dit verband polariseert men vaak tussen de alternatieven van, ofwel, een publiek van luisteraars danwel een van lezers; maar als werkhypothese zou ik voor zulk onderzoek de mogelijkheid in overweging willen geven dat Maerlant van meet af aan rekening hield met tweeërlei 'consumptie', waarbij hij erop toezag dat zijn tekst goed bruikbaar was voor voordracht, maar tevens rekening hield met een groeiende wens en gewoonte binnen

zijn publiek tot zelfstandige lectuur. Het onderzoek van *Rijmbijbel*-handschriften, en vooral van hun tekstgeleding, zou hieromtrent nog heel wat materiaal kunnen verschaffen: duidt bijvoorbeeld het secundair aanbrengen van inhoudsopgave en/of kapittelindeling[23] op toenemend zelfleesgebruik?

En wat in de sfeer van handschriftenonderzoek wel bijzonder dringend mag worden genoemd, is studie van de miniaturen. De kunsthistorici hebben de Maerlant-miniaturen (in *Rijmbijbel*, *Der naturen bloeme* en *Spiegel historiael*) totnutoe weinig blikken waard gekeurd, onder de bekoring als ze doorgaans waren van de superieure vijftiende-eeuwse miniatuurkunst van, vooral, getijden- en gebedenboeken.[24] Gelukkig vormt de bijdrage van Van Dael hierop een uitzondering, waarvan men vooral moet hopen dat het geen kunsthistorische hors d'oeuvre zal blijven. Maar ook de filologen mogen zich de verwaarlozing van Maerlant-miniaturen aanrekenen, omdat het juist op het gebied van de woord-beeldrelaties is dat de illustraties aandacht waard zijn. Maar hoe hyperdiplomatisch ook het *Corpus Gysseling* zijn teksthandschrift pretendeert weer te geven, de meer dan 150 miniaturen in het Brusselse handschrift laat de editie weg. (Wat betekent in zo'n geval eigenlijk 'diplomatisch'?) Het is illustratief voor de ontwikkeling van beide disciplines tot superspecialismen: want terwijl de filoloog de neiging heeft enkel de tekst in een handschrift te zien staan, bestelt de kunsthistoricus foto's van de plaatjes – daarna tijgen beide aan het werk, ruggen tegen elkaar. En zo kan het dan gebeuren dat een-en-dezelfde codex, nota bene de belangrijkste onder de *Rijmbijbel*-handschriften, bij de filologen als Westvlaams te boek staat op grond van zijn taalmateriaal, terwijl de kunsthistorische vakliteratuur hetzelfde handschrift op grond van zijn miniaturen localiseert in de omgeving van... Maastricht![25] Het is mij er nu niet om te doen welke van beide localiseringen de juiste is, maar om de moraal van dit exempel: de twee specialismen hebben zich geheel van elkaar losgezongen, en draaien elk rond in hun eigen gesloten circuit.

Dit geldt trouwens niet minder ten aanzien van de publiekshypothesen die in beide vakken voor de *Rijmbijbel* opgeld doen: is dit onder letterkundigen in meerderheid nog steeds de burgerij, het miniaturenmateriaal doet kunsthistorici steeds aan de adel denken. Zo spreekt bijvoorbeeld Sandra Hindman, zo te zien zonder zich bewust te zijn van de spanning die dit met de traditionele literatuurgeschiedschrijving oplevert, van de 'court style' van de *Rijmbijbel*, en bespeurt zij zelfs tot

23 Vgl. J.A.A.M. Biemans, 'Middelnederlandse fragmenten in de stadsbibliotheek van Trier', *TNTL* 100 (1984) 148 n. 8, die tevens duidelijk maakt dat in dit opzicht met de editie-David niet te werken valt.

24 Vgl. Van Oostrom, 'An outsider's view' (zie n. 14). In 1991 is binnen het NLCM-programma te Leiden de kunsthistorica Martine Meuwese met dissertatie-onderzoek gestart naar miniaturen in *Rijmbijbel* en *Spiegel historiael*.

25 Zie resp. de inleiding van het *Corpus Gysseling*, XIII, en Gaspar/Lyna (zie n. 18) 168. Pas als men het boek als materiële eenheid voor een tentoonstelling moet beschrijven, komt de discrepantie schril aan het licht; zie de catalogus van J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften uit europese en amerikaanse bibliotheken* (2de herz.dr.; Leiden 1972) 87-88.

in de tekst een 'stylized courtly tenor which may indicate the reading public's desires'.[26] Hoe dit te rijmen? Men zal begrijpen dat schrijver dezes geneigd is wat de publieksvraag betreft de kunstgeschiedenis te volgen, waarbij het overigens van groot belang is uit te maken of de rijke miniaturentraditie rond de *Rijmbijbel* een secundaire luxe is, dan wel haar wortels heeft in Maerlants (verloren) dedicatie-exemplaar. Er is in handschrift C (het oudste, Brusselse) het een en ander dat mij voor het laatste dunkt te pleiten: de opmerkelijke proloogminiatuur die Van Dael vermeldde, en de eveneens door hem gesignaleerde miniatuur die met zijn eierschaal wel zeer precies bij Maerlants eigen tekst aansluit.

Maar ook dit is niet veel meer dan wilde wishful thinking zolang de kwestie nog niet deugdelijk is uitgezocht. Bij dit gewenste onderzoek zou tevens moeten worden nagegaan of de onderwerpskeuze in de *Rijmbijbel*-minaturen niet een opvallende aandacht voor, alweer, het krijgsbedrijf vertoont, waarmee een teneur die ik al in de tekst meende te kunnen bespeuren versterkt zou worden: de bijbelse geschiedenis op letterlijk niveau als krijgsgeschiedenis, figuurlijk waarschijnlijk als de strijd van goed en kwaad. In het algemeen heeft Maerlants militante zijde mijns inziens nog te weinig aandacht gekregen: men is zo gewend hem als de bovenmeester van de hogere burgerschool te zien dat men gemakkelijk vergeet met hoeveel vakmanschap en toewijding hij oorlogen beschrijft. De vraag in hoeverre hier ook een zeker kruistochtsentiment een rol speelt, sluit daarop logisch aan, hetgeen weer prachtig past bij Hermans' tentatieve situering van het Zutphens-Groningse handschrift.[27]

Maar met dit laatste hebben we het terrein van de primaire publiekskring verlaten voor een geval van secundaire receptie, die voor de *Rijmbijbel* al helemaal *terra incognita* is. Eén ding is zeker: het betreft hier een zeer rijke receptie. Maerlant zegt het zelf, waar hij van zijn *Rijmbijbel* vermeldt wat hij van geen van zijn andere werken zegt, namelijk dat deze *es ghespreet verre ende na*. Bovendien correleert dit met het relatief zeer grote aantal handschriften (waaronder veel geïllustreerde, veel meer dan in het geval van *Spiegel historiael*) dat ons nog altijd van de *Rijmbijbel* resteert – een correlatie overigens die ook te denken geeft in het kader van de veelomstreden vraag naar de representativiteit van wat thans nog voorhanden is voor de middeleeuwse overlevering.

26 S. Hindman, *Text and image in fifteenth-century illustrated Dutch Bibles* (Leiden 1977) 16-21. Zie in contrast hiermee voor een al even vanzelfsprekend getoonzette, letterkundige plaatsing van de *Rijmbijbel* in burgerlijk milieu K.F. Proost, *De Bijbel in de Nederlandsche letterkunde als spiegel der cultuur* (Assen 1932) 58-69. Karakteristiek genoeg staan het letterkundig-burgerlijke en het kunsthistorisch-adellijke *Rijmbijbel*-beeld quasi-broederlijk naast elkaar in de inleiding van de facsimile van het Meermanno-handschrift: R.E.O. Ekkart, *De Rijmbijbel van Jacob van Maerlant* (Den Haag 1985). Over de precaire verhouding tussen Maerlant en de derde stand handelt ook F.P. van Oostrom: 'Maerlant voor stad en burgerij' (ter perse).

27 Zie J.M.M. Hermans, *Het Gronings Zutphense Maerlant handschrift* (Groningen 1979) 37-80.

Epiloog

Maken wij tot slot iets als een balans op van de *Rijmbijbel*-studie in een geest die tevens perspectieven voor de toekomst biedt, dan moet ook mij ten eerste van het hart dat de roepnaam *Rijmbijbel* misschien wel de bekendheid van, maar niet de visie op Maerlants tekst ten goede is gekomen. Ware de vaktraditie in dit opzicht niet zo sterk gevestigd, dan zouden we mijns inziens moeten pogen Maerlants eigen betiteling *Scolastica* weer ingang te doen vinden. Zoiets zou ook kunnen helpen te voorkomen dat de aandacht telkens weer wordt weggezogen naar de problematiek van kerkelijke scepsis jegens bijbelvertalingen, waarmee de tekst van Maerlant slechts in zijdelings verband staat. Niet dat zijn *Scolastica* geen voeling heeft met de traditie van de eigenlijke (Middelnederlandse) bijbels. Alleen al de connectie met de latere *Historiebijbels* spreekt andere taal – een connectie trouwens die al evenzeer nader onderzoek zou verdienen: niet alleen die met de *Eerste historiebijbel* (alias *Bijbel van 1360*), maar ook die met de zgn. *Tweede* uit het Holland van de vroege vijftiende eeuw.[28]

Maar van groter belang nog lijkt het mij de banden tussen *Rijmbijbel* en *Historia scholastica* aan te halen. Dit zou primair moeten geschieden door geïntensiveerde studie van Maerlants vertaal- en bewerkingstechniek; maar ook lijkt het van groot belang de *Rijmbijbel* te plaatsen in het comparatistisch verband van andere Comestor-vertalingen. Zowel zuid- als oostwaarts is er boeiend vergelijkingsmateriaal. Het Franse taalgebied grossiert in de tweede helft der dertiende eeuw in ridderlijk-gestemde rijmbijbels, door auteurs als Macé de la Charité, Gautier de Belleperche en Jean Malkaraume, en telkens met Comestor als primaire of secundaire bron, doorgaans vervaardigd voor een publiek van adellijke leken, en ook al om hun rijke illustraties de vergelijking met Maerlant meer dan waard.[29] Aan Duitse kant is er de onuitgegeven en daardoor weinig bekende maar in zijn eigen tijd zeldzaam invloedrijke *Christherre*-kroniek, ook deze een bewerking van Comestors *Scholastica*, nog juist vóór Maerlants werk tot stand gekomen (maar onvoltooid gebleven, zoals alle Comestorvertalingen behalve die van Maerlant; diens tot Maria gerichte wens in de proloog en dank in epiloog waren bepaald niet overbodig!), en dit nog wel onder een van de aanzienlijkste maecenaten van de Middeleeuwen: die van het Thüringse landgrafelijke hof![30]

Het zou vermoedelijk te ver gaan om in (een van) deze gevallen directe invloed

28 Vgl. M. Andersson-Schmitt, 'Zwei niederdeutsche Bibelfragmente und die Ueberlieferungsgeschichte der "sogenannten Ersten" niederländischen Historienbibel', *Niederdeutsches Wort* 23 (1983) 1-37. Mijn promovendus M.K.A. van den Berg bereidt van deze *Tweede historiebijbel* editie en studie voor.

29 Zie ter introductie J.R. Smeets, 'Les traductions-adaptations versifiées de la Bible en ancien francais' in: *Les genres littéraires dans les sources théologiques et philosophiques médiévales* (Louvain-la-Neuve 1982) 249-258.

30 Zie ter introductie het lemma in de tweede uitgave van het *Verfasserlexikon*, I, kol. 1213-1217, en J. Bumke, *Mäzene im Mittelalter* (München 1979) 216.

op Maerlant aan te nemen; eerder lijkt er sprake van een parallel in die zin dat in dezelfde tijd in diverse regio's vertalingen van Comestors bijbelse geschiedenis tot stand gebracht zijn in een verwante, ridderlijke geest, en in samenhang daarmee vermoedelijk primair voor een gelijkgestemd publiek van aristocraten. In dit opzicht lijkt het ook een teken aan de wand dat in dezelfde tweede helft van de dertiende eeuw ook de grote Spaanse vorst Alfons de Wijze opdracht gaf de *Historia scholastica* in de volkstaal over te zetten. Het zou ons inzicht in de *Rijmbijbel* vermoedelijk zeer ten goede komen als wij de totstandkoming van Maerlants *Scolastica* eens meer in europese context zouden bestuderen.

En bovendien is er de context van Maerlants eigen werk. Hoe meer men daarin leest, hoe meer het tot een netwerk wordt waar ook de *Rijmbijbel* in past. Ook de vele kruisverwijzingen binnen Maerlants oeuvre wijzen in die richting: de frequente referenties in de *Spiegel historiael* aan de *Scolastica*, en de tamelijke vanzelfsprekendheid waarmee de *Rijmbijbel* in bepaalde passages refereert aan de verhaalmaterie van Alexander de Grote, van Troje en zelfs van Merlijn.[31] Niet alleen lijkt Maerlant zijn publiek te kennen, maar ook het omgekeerde lijkt het geval (een extra reden om voor de *Rijmbijbel* toch in de richting van de Hollandse aristocratie te denken?). En in dit verband moge ik nog op één ding wijzen: het feit dat niet alleen de opdrachtgever van de *Rijmbijbel* in de tekst anoniem blijft, maar ook de auteur zelf! Hoe vreemd het ook moge klinken voor ons die zo gewend zijn om de *Rijmbijbel* met Maerlant te verbinden, nergens in de ca. 35.000 verzen staat dat hij ze heeft geschreven.[32] Het wijst mijns inziens op een tamelijk nauwe verstandhouding tussen auteur en eerste publiek, een soort van ons-kent-ons waarbinnen het volstrekt overbodig was dat de auteur zichzelf bij naam en toenaam voorstelde.[33] Het was het wérk dat hij moest introduceren, niet zichzelf; eenieder wist wel wie hier aan het woord was, zoals oorspronkelijk wellicht ook iedereen begreep wie Maerlant op het oog had met zijn – voor topiek inderdaad haast tè geëngageerde – uitval naar de *nideghe* die hem vleien in zijn gezicht, maar zwart maken achter zijn rug (vss. 75-94) – een formulering trouwens die het nagenoeg onmogelijk maakt om hier aan kerkelijke autoriteiten (en dus aan de *Rijmbijbel*-perikelen) te denken, maar veeleer wijst op concurrenten (minstreels?) in de eigen kring.[34]

31 Zie o.a. vs. 776, 1096, 4261, 7764 e.v., 11897, 16178 e.v.

32 Tenzij uiteraard de zeer interessante door Maaike Mulder gereleveerde variant in handschrift u oorspronkelijk is. Voorlopig ben ik zo vrij dit te betwijfelen: de verzen vormen een vierrijm en doen mij weinig 'Maerlants' aan.

33 De vraag is dan natuurlijk wel waarom Maerlant dit in ettelijke andere werken voor het Hollands-Zeeuwse aristocraten milieu wèl nodig oordeelde...

34 Vgl. Van Moolenbroek in deze bundel, p. 28-29. Zie voor een andere visie C.C. de Bruin, 'Jacob van Maerlant et le clergé séculier', *Mélanges [...] offerts à J.R. Smeets* (Leiden 1982) 49-63. Ook een combinatie is denkbaar: Maerlant zou kunnen doelen op de sterk verwereldlijkte clerus die hij in *Der naturen bloeme* brandmerkt als *Dit sijn geen clerke, maer menestrele.*

Deze bijdrage draagt als titel 'Slotbeschouwing, balans en perspectief'. Een slotbeschouwing is het slechts in die zin dat het de laatste bijdrage van deze bundel is. Balans is het ternauwernood, want daarvoor moet nog veel teveel rond Maerlants *Rijmbijbel* in het vage worden gelaten. Hopelijk bewijst het wel enige dienst als perspectief, in die zin dat ik allerlei perspectieven voor verder onderzoek heb trachten aan te geven. Als de lezer vond dat dat er eigenlijk teveel waren, kan ik hem alleen maar gelijk geven; maar ik hoop dat hij het met mij eens wil zijn dat het al met al een uiterst belangwekkend, mooi en spannend perspectief betreft.